

AVAR KAĞANLIĞI'NIN İKTİSADI TARİHİ

Ünal ERYILMAZ¹

Öz

6. ile 8. yüzyıllar arasında hüküm süren Avarlar, Orta Çağ Avrupası'nın tarihini ve kaderini belirlemişlerdir. Avarların kendilerine ait günümüze ulaşan yazılı metinlerin olmayışı Avar tarihinin aydınlatılmasında yerleşim yeri ve mezar yeri arkeolojik çalışmalarını çok daha önemli kılmaktadır. Avarlar konusunda pek çok akademik çalışma bulunmakla birlikte Avarların iktisadi hayatı ve faaliyetleri üzerine odaklanmış çalışmalar yok denecek düzeydedir. Bu çalışmada, Avar ekonomisinin başlıca yapı taşlarını oluşturan sektörler olarak savaş ekonomisi, tarım ve hayvancılık, ticaret, madencilik ve metal işleme ile çömlekçilik sektörleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Erken dönemde göçebe yaşam tarzına özgü yağma ve savaş ekonomisinin yanı sıra konar-göçer hayvancılıkla uğraşan Avarların bilhassa bitkisel gıda, gündelik eşyalar ve tekstil ürünlerinde çevre kabilelere bağımlı oldukları gözlenmiştir. Erken dönemin sonlarından itibaren kademeli olarak yarı göçebe-yarı yerleşik hayata geçişle birlikte ev ekonomisi şeklinde başlayan bazı zanaatların zamanla yerel ve bölgesel üretime dönük faaliyetlere dönüştüğü ve sınırlı bir toplumsal iş bölümünün ortaya çıktığı görülmektedir. Tuz, çömlek ve hayvan ticaretinin de Avar ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu, dahası Avar fetihlerinde ticari saiklerin önemli bir motif olduğu anlaşılmaktadır. Avar mezarlarına konulan eşyaların incelenmesinden toplumsal katmanlaşmanın var olduğu ve yerleşik hayata geçişle birlikte söz konusu katmanlaşmanın daha da belirginleştiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Avar, Bizans, Frank, Orta Çağ, Ekonomik arkeoloji.

Jel Sınıflandırması : E20, N00.

¹ Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, unaleryilmaz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9056-4963.

Atf/ Citation (APA 6):

Eryılmaz, Ü. (2021). Avar Kağanlığı'nın iktisadi tarihi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1091–1108. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.929734>

ECONOMIC HISTORY OF AVAR KHAGANATE

Abstract

The Avars, who ruled between the 6th and 8th centuries, determined the history and fate of Medieval Europe. The absence of surviving written texts of the Avars makes the archaeological studies of the settlement and burial place important in enlightening the history of Avar. In this study, the war economy, agriculture and livestock, trade, mining and metalworking, and pottery sectors are examined in detail, which are the main building blocks of the Avar economy. In the early period, it was observed that Avars, who were engaged in looting and war economy peculiar to the nomadic lifestyle, as well as nomadic livestock, were especially dependent on the surrounding tribes for plant food, daily goods, and textile products. It is seen that some crafts that started as a home economy with the gradual transition to semi-nomadic-semi-sedentary life from the end of the early period turned into activities for local and regional production over time. It is understood that the trade of salt, pottery, and animals occupies an important place in the Avar economy. From the examination of the items placed in the Avar tombs, it is evaluated that there is social stratification and this stratification becomes more evident with the transition to settled life.

Keywords : Avars, Byzantine, Franks, Middle Age, Economic archaeology.

Jel Classification : E20, N00.

GİRİŞ

Avrupa Hunlarından yaklaşık bir yüzyıl sonra Orta Avrupa'da hâkim askeri ve siyasi gücü ele geçiren ve 6. ila 8 yüzyıllar arasında hüküm süren Avarlar yaklaşık iki asır boyunca Orta Çağ Avrupası'nın tarihini ve kaderini etkilemiştir. Avarlara ilişkin birincil kaynak niteliğindeki kronikler bazen çelişkili bazen de farklı yorumlamalara müsait bilgiler aktarmakta iken, arkeolojik çalışmalar ise dönemin tarihçilerinin esirgediğinden daha fazla bilgi ve bulgu sunmuş, adeta Avar tarihi yeniden keşfedilmiştir (Young, 1978: 471–472; Pohl, 2018: 1–2). Yazılı kültürlerinin olmaması, Avar tarihinin aydınlatılmasında yerleşim yeri ve mezar yeri arkeolojik çalışmalarını çok daha önemli kılmaktadır. Avarlar konusunda pek çok akademik çalışma ve araştırma bulunmakla birlikte Avarların iktisadi hayatı ve faaliyetleri üzerine odaklanmış çalışmalar yok denecek düzeydedir. Cosma (2016), Batı Romanya'daki Crişana, Satmar ve Maramureş'in 8.–10. yüzyıllardaki ekonomik durumunu incelemiştir. Madgearu (2001) kısmen Avar Kağanlığını da kapsayan bir dönemde Transilvanya'daki tuz ticaretini ele almıştır. Herold (2014) ise 6–10. yüzyıllara ait seramik buluntularından hareketle Avar ekonomisine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Szenthe (2019) Erken ve Geç olarak ikiye ayırdığı dönemler itibarıyla arkeolojik bulgulardan hareketle Kağanlığın ekonomisine ilişkin önemli değerlendirmeler ortaya koyarken, Daim (2003) de Avar arkeolojisine yönelik tespit ve yorumlarıyla bu çalışmada kullanılan iktisadi değerlendirmelere sıkça referans oluşturmuştur.

Kapitalizm öncesi halkların ekonomik yaşamlarının incelenmesi yeni bir konu olmamakla birlikte, disiplinler arası bir yaklaşımla arkeolojinin bu amaçla kullanılması yakın döneme has ve henüz yeterince yaygınlaşmamış bir uygulamadır. Ticaret ve endüstri devrimlerinden çok önce tarih sahnesine çıkan devletlerin ekonomilerinin incelenmesinde arkeolojinin sunabileceği ampirik verilerin, döneme ilişkin birincil kaynaklar kadar önemli bir çalışma alanı sunduğu yadsınamaz (Salisbury, 1967: 85–94; Firth, 1967). Bu çalışmada, söz konusu kroniklerle birlikte, son yıllarda Orta ve Doğu Avrupa'da yoğun bir şekilde yürütülen Avar dönemine ilişkin arkeolojik çalışmaların sonuçları da dikkate alınmak suretiyle, söz konusu arkeolojik bulguların menşei ve tarihlendirilmesine ilişkin zorluklar nedeniyle ihtiyatı elden bırakmadan Avarlarda iktisadi yaşam ve bu yaşama etki eden gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şimdiye kadar Avarlara ait çok sayıda gömü, yerleşim yeri ve 60 binden fazla mezar ortaya çıkarılmış ve söz konusu arkeolojik kazılardan hareketle ciddi bir bilgi birikimi oluşmuştur. Bu bakımdan tarihçilere ve araştırmacılara benzersiz bir arkeolojik miras bırakmışlardır. Avar mezarlarında ortaya çıkarılan buluntuları iki ana gruba ayırmak mümkündür: Yiyecek-içecek maddeler (örneğin hayvan kemikleri) ve bunların toprak veya ahşaptan yapılmış kapları ile kıyafet, kişisel takılar, aletler ve silahlar gibi günlük kullanım

eşyaları. Erkek mezarlarında kılıç, ok, yay, kemer vb. eşyalar bulunurken, kadın mezarlarında süs ve takı eşyaları, bıçak, kemer vb. eşyalar bulunmuştur (Stadler, 2008: 63–64; Rona-Tas, 1999: 138; Premuzic ve ark., 2016). Avarlarda ölünün mesleğine uygun bir hatıra olarak, mesleğini icra ederken kullandığı birtakım alet edevatın mezara konması özellikle Erken dönemde adettendi. Mezar eşyalarından hareketle zanaatkârlıkla uğraştığı anlaşılan kadın mezarları da bulunmuştur (Bálint, 2010: 147). Bu itibarla Avar toplumunda, cinsiyete dayalı bir emek iş bölümünün zanaat kollarında görünmediğini söyleyebiliriz. Ancak mezara konulan silah ve benzeri savaşçı donanımlarından hareketle kadın savaşçı mezarına da rastlanılmamıştır. Asker mezarlarında cenaze yanında ölenin kullandığı ok, kılıç, mızrak ve benzeri savaş aletleri konulmaktadır (Cosma, 2015: 251–280).

Avar dönemi defin uygulamalarında sosyal tabaka farklılıkları göze çarpmakta ve sosyal katmanlaşmanın varlığına işaret etmektedir. Elit mezarlarında, çiftçi ve serflerin mezarlarında rastlanılmayan, değerli madenlerden yapılmış, üzerlerinde hayvan figürleri olan içki kupaları, takılar, kemere takılı kılıç, sadak ve oklar bulunmuştur (Szadeczky-Kardoss, 1990: 226). Seçkinlerin ve zenginlerin mezar çukurlarının daha derine açıldığı görülmektedir. Asilzade kadınların mezarlarında gümüş veya altın kaplama işlemeli takılar bulunurken; alt sosyal tabakadan, fakir kadınların mezarlarında ağırşak vb. basit eşyalar, erkeklerin mezarlarında ise demirden yapılmış bıçak veya kemer tokası bulunmuştur. İktisadi ve askeri değeri dönemin koşullarında oldukça yüksek olan atlara zengin Avar elitlerine ve önemli askerlere ait mezarlarda rastlanmıştır. Erken Avar döneminde daha sık görülen mezara at konulması geleneği yerleşik hayat kültürünün yerleşmesiyle giderek azalmıştır (Young, 1978: 473; Vidal-Ronchas ve ark., 2019: 1730).

7. yüzyıl soylu mezarları ile karşılaştırıldığında Geç dönem mezarlarının daha mütevazı olduğu görülmektedir. Daim (2003)'e göre bunun iki sebebi olabilir. Birincisi, Avar toplumunda zenginliğin ve politik gücün son dönemde merkezden çevreye kaymış olabileceğidir ki Vrap (Arnavutluk) ve Brestovac (Hırvatistan) hazineleri, Komarno mezarlarında bulunan bronz eşyalar vb. bu olasılığı desteklemektedir. Szenthe (2019) de, Geç dönemde elit mezarları tespit edilmeyen Kunbábony–Kunágota–Ozora hattının eski refahını yitirdiğini, bununla birlikte Tuna ırmağının doğusuna yeni elitlerin belirlediğini ifade etmektedir. İkinci etken ise Avar elitlerinin defin geleneklerinin zamanla değişmesi ve mezara gıda, silah ve takı koyma geleneğinin zayıflayarak, mezar donatılarının sadeleşmesidir. Szenthe (2019) bu değişimde, Erken dönemin prestij ekonomisini baskılayan, yerleşik yaşam ekonomisiyle uyumlu yeni sosyo-kültürel trendin yanısıra ekonomik faktörlerin de etkili olduğunu ileri sürmektedir (Daim, 2003: 503, 510–511; Bognár, 2016: 27). Buna göre, 7. yüzyıl sonlarında Bizans ekonomisindeki daralma nedeniyle ülkeye Bizans kaynaklarının girişinin azalmasının yol açtığı refah düşüşü defin geleneklerini sadeleştirmiştir (Szenthe, 2019: 218, 220, 236). Schmauder (2015) ise prestij ekonomisinin hâkim olduğu bilhassa Erken dönemde, altın, lüks eşyalar ve takıların materyal değerlerinden ziyade sağladığı prestij ve gösteriş nedeniyle önemsendiğini belirtmektedir. Mezarlara at gömülmesi de ölünün sosyal statüsünü gösterme amaçlı diğer ritüeller gibi, bu anlayışın bir parçasıdır. Buna göre, söz konusu prestij ekonomisi, beslendiği ganimet paylaşımı yoluyla, mevcut sosyal yapıyı muhafaza etmeyi amaçlamıştır. Kağanlığın siyasi ve ekonomik anlamda olgunluk döneminde Avar seçkinlerinin eriştiği özgüven artık bu gibi prestij gösterilerine gerek bırakmamıştır (Schmauder, 2015: 680).

Göçebe yaşama dayalı bir ekonomi Pannonya coğrafyasında sürdürülebilir olmamıştır. Avrasya stepleri ile karşılaştırıldığında göçebe ekonomisi için yeterince hareket alanı sağlamayan, görece oldukça küçük ve parçalı Pannonya düzlükleri, diğer taraftan, tarım için verimli topraklar sunmaktaydı. Bu nedenle, Orta Avrupa'ya gelen Avarlar coğrafi şartlara uyum sağlayarak kısa süre içerisinde göçebe yaşantıyı ve çadırları terk edip, kerpiç, ahşap ya da toprak içine kazılmış kalıcı barınaklarda yaşamaya başladılar. Yerleşik yaşama dayalı ekonomik yapıya geçişe zorlayan bir diğer faktör de en büyük ganimet ve fidye kaynağı olan Bizans'tan alınan haraç ve savaş ganimetlerinin azalmaya başlaması olarak görülmektedir. Bu süreçte, gelişen zanaatlarla birlikte tarım, besicilik ve ticaret Avar ekonomisinin çarklarının dönmesini sağlayan sektörler olmaya başlamıştır (Bugarski, 2009: 151; Bugarski, 2008: 88; Daim, 2003: 481).

600'lü yılların öncesine tarihlenen toplu mezarlıklara rastlanmaması bu tarihten önce Avarların göçebe bir yaşantı sürmekte olduğuna ve 6. yüzyılda kısmen yerleşik hayata geçerek kışları sabit bir bölgede konaklamaya başladıklarına işaret etmektedir. Göçebe dönemine ait seyrek mezarlardan farklı olarak konaklamanın yapıldığı bölgelerde definlerin yapıldığı umumi mezarlıklar

tespit edilmiştir. Baumer, 630'lardan itibaren Avar erkek mezarlarında bulunan silahların tedricen azalmaya başladığını belirtmektedir. Bunu ise Avar ekonomisinin savaş ve yağmalara dayalı olmaktan çıkarak zamanla tarım ekonomisinin etkin hale gelmesiyle, erkeklerin de silah ve zırhları karşılığında arazi ve ev edinerek yerleşik hayata geçmeleriyle açıklamaktadır. Bununla birlikte, bu döneme ait mezarlarda orak vb. tarım aletlerinin nadiren ortaya çıkarılması bu geçiş sürecinin çok yaygın ve hızlı olmadığını düşündürmektedir (Baumer, 2014: 209).

Herold (2018), incelenen Avar yerleşim yerlerinde üç tip insan barınağı tespit edildiğini belirtmektedir: 1) Köm denilen, aşağı kısmı toprak altında, üst kısım balçık, ahşap ya da çalı örtüsü olan barınaklar (Resim 1). Roma limon ticareti güzergâhında bulunan Kölked Feketekapu bölgesinde yapılan kazılarda 140 köm, 107 fırın, 4 kuyu ve çok sayıda hendek ortaya çıkarılmıştır. 2) Toprağa kazılmış çukurlara çakılmış kazıklar üzerine zemin yüzeyinde inşa edilmiş ahşap/kerpiç yapılar. Zillingtal'de zemin üzerine inşa edilen barınak ve ahırlara ait olduğu düşünülen çok sayıda kazık çukuru bulunmuştur. 3) Göçebe dönemde kullanılan çadırlar (Yurt). Maurice Strategikon'da dairesel ve geniş Avar yurtlarını hem görünüş hem de işlevsellik bakımından Bizans birliklerine örnek olarak göstermektedir (Orbicius & Dennis, 1984: 13). Bu barınakların içerisinde veya yakınında yapılmış ısınma veya yemek pişirme amaçlı fırınlar, yiyecek vs. depolama amaçlı toprağa açılmış çukurlar, su kuyuları, çömlek veya demir ocakları ile Gakovo ve Sombor yerleşimlerinde olduğu gibi bu yapıları çevreleyen hendekler de inşa edilmiş ya da eski dönemlerden kalanlar varsa kullanılmıştır. İlk yerleşik hayata geçiş aşamasında etrafı hendeklerle çevrili yurtlarda yaşandığı tahmin edilmektedir. Bir süre sonra yurtların yerini toprağa gömülü balçık/kerpiç evler almış, yerleşik hayat kültürünün yerleşmesi ve refah düzeyinin artmasına paralel olarak kazık temeller üzerine inşa edilen ahşap/kerpiç evler yaygınlaşmıştır (Herold, 2018: 188–191, 193; Kory, 2002, 664–667; Bugarski, 2008: 438–439). Ancak bu iki tip barınağın kronolojik olarak birbirini takip edip etmedikleri konusunda kesin arkeolojik kanıtlar yoktur. Söz konusu barınakların çiftlik tarzı, sokak benzeri sıralanmış ya da farklı yönlerde dağınık olarak yerleşmiş örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

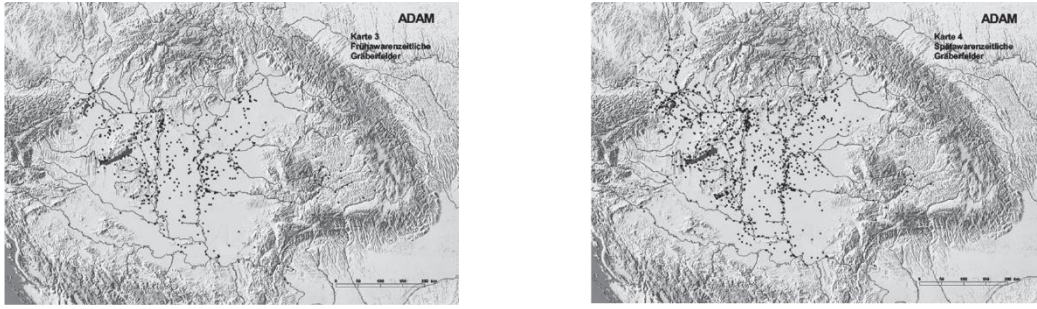
Avar dönemine ait Pannonya havzasında bulunan yerleşim yeri ve mezarlıkların jeomorfolojik yapısı incelendiğinde, yerleşim amacıyla ırmak taşkınlarının olduğu bölgelerin sınırlarında ve ırmak yataklarının kenarında oluşan ve taşkınların taşıdığı minerallerin zenginleştirdiği alüvyonlu düzlüklerin ve lös kaplı yüksek ırmak teraslarının/platoların tercih edildiği gözlenmiştir (Bugarski, 2008: 450). Tespit edilen Avar yerleşimlerinin büyük kısmı güneydoğu Macaristan'da bulunmaktadır. Eski Roma yerleşimlerinin üzerine ya da yanına kurulmuş Avar yerleşimleri de bulunmakla birlikte, Avarların Roma döneminden kalma yapıları barınak amaçlı kullandığına dair bir bulguya rastlanılmaması ilginçtir. Roma ve Bizans dönemlerinden kalma yol, kanal, tarımsal alan gibi altyapıları kullanmak için eski Roma yerleşimlerine yakın yerleri tercih etmekle birlikte buralarda kendi kültürel kimliklerine ve geleneklerine göre yaşamaya devam etmişlerdir (Herold, 2018: 195, 196–198; Kory, 2002: 665).

Resim 1. Avar yerleşim örneği: Jona Lendering, Budapest, Aquincumi Müzeum

Kaynak: (Livius.org, 2020).

7. yüzyılın ortalarında başlayan ve yaklaşık yüzyıl süren Orta dönem, bölgeye yeni göç dalgalarının ve iç karışıklıkların etkilerini yansıtan bir geçiş dönemi özelliğindedir. Orta dönemin Avar toplumunu etkileyen iki önemli olay şüphesiz Samo liderliğindeki Slav isyanı ve Kuvrat önderliğindeki Bulgar isyanıdır. Yeni Slav ve Bulgar kabilelerinin Orta Avrupa ve Balkanlara göç hareketlerinin sebep olduğu demografik büyüme ve değişim ise Avar ekonomisinde yeni bir ivmeye yol açmıştır. Yeni gelen kabilelerle birlikte ülkeye zanaat erbabı girişi ve farklı zanaat kollarında faaliyet artışı gerçekleşmiştir (Szadeczky-Kardoss, 1990: 210). Orta ve Geç dönemde yerleşim yerlerinin sayısı artarken yeni yerleşim bölgeleri de doğmuştur (Resim 2). Szenthe (2019) yerleşim alanlarının yayılımı ve bölgeye yeni göç dalgalarında Geç Antik Dönem buzul çağının sona ermesinin yol açtığı olumlu iklim koşullarının da etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Szenthe, 2019: 228–229; Gáll & Romát, 2016: 438–439, 453, 456).

Resim 2. Karpatlar Havzasında Erken ve Geç Dönem Avar Yerleşimlerinin Dağılımı

Kaynak: (Szentpéteri, 2002).

I. SEKTÖREL İNCELEME

Avarların iktisadi faaliyetleri büyük ölçüde savaş ekonomisi unsurları ile ticaret, hayvancılık, tarım, seramik ve çömlekçilik, madencilik ve metal işçiliğine dayanmakta idi. Bu nedenle bu faaliyetleri biraz daha detaylı incelemekte fayda var.

I.I. Avarlarda Savaş Ekonomisi

Avarların Karpatlar havzasına giriş yaptığı 6. yüzyıl ortalarından 7. yüzyılın ilk yarısında Bulgar Türkleri ve bazı Slav kabilelerinin bölgeye girişine kadar süren Erken döneme denk gelen arkeolojik bulgular göçebe bir yaşam tarzı ve ekonomisine işaret etmektedir. Zacharias Rhetor, yine bu döneme ilişkin Avarları çadırlarda yaşayan, sığır, balık ve vahşi hayvanlarla beslenen savaşçı göçebeler olarak tarif eder (Greatrex, 2011: 449–451). Kory, Avar elit sınıfının erken dönemde göçebe olmadığını savunmaktadır (Kory, 2002: 671).

566'da Avarlar Frank ordusunu yendi ve Frank lideri Sigibert'i esir aldı. Sigibert Avarlara yiyecek tedariki etmek şartıyla serbest bırakıldı. Erken Avar dönemine denk gelen bu olay bölgeye yeni gelen Avarların henüz tarım yapmadığı ve gıda kaynaklarının da yeterli olmadığı bir ekonomik duruma işaret etmektedir (Rona-Tas, 1999: 261). 6. yüzyılın sonlarında yazılan Strategikon'da Avarlar ve Türkler savaşçılıkta ve askeri organizasyonda oldukça üstün olarak nitelenirken zanaat ve sanat gibi diğer beşerî alanlarda yatkınlıklarının olmadığı belirtilirken, Bizans önyargısıyla abartılı da olsa Erken dönem iktisadi koşullarına ışık tutulmaktadır (Maurice & Dennis, 1984: 116). Avarların bölgeye gelişinden itibaren başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere komşu devlet ve kabilelerden alınan vergiler, savaş ganimetleri, fidyeler, komşu devletler safında ücretli asker olarak yer alınan savaşlardan elde edilen gelirler bilhassa Erken ve Orta dönemlerde Avarların savaş ekonomisini oluşturmuştur.

558 yılında Bizans İmparatoru ile görüşmek üzere İstanbul'a gelen Avar elçi heyetinin, İmparatorluğun Balkanlardaki sınırlarının başta Gepidler, Slavlar ve Kutrigurlar olmak üzere Doğu Avrupa bozkırlarından gelen halklardan korunması karşılığında toprak ve para talep ettiği dönemin kroniklerinde belirtilmektedir (Blockley, 1985: 49). Tablo 1'de görüldüğü üzere 6. yüzyıl sonlarında yıllık 120 bin Solidi'ye ulaşan yıllık vergiler, 574–626 yılları arasında Bizans İmparatorluğundan Avar Kağanlığına 6 milyon Solidi'ye ulaşan bir servet aktarımına yol açmıştı (Curta, 2016: 73; Bálint, 2010: 155). Avarlar, Bizans ordularının İmparatorluk sınırlarını sürekli taciz eden Slav kabilelerine karşı yürüttüğü seferlerden de göz yumma karşılığı ganimetten pay almaktaydılar (Szadeczky-Kardoss, 1990: 209–210, 212; Curta, 2017: 441).

Tablo 1. Bizans Tarafından Avarlara Yapılan Ödemeler

YIL	MİKTAR	KAYNAK
558–565	Yıllık ödemeler ve geleneksel hediyeler	Menander 5.1, 5.4
565–574	Anlaşma yok	Menander 8, 12.5–7
574/75–579	80,000 Solidi	Menander 15.5, 27.3
582–584	80,000 Solidi plus arrears for three years	Menander 27.3
585–597	100,000 Solidi	Theophylact 1.3, 1.6
598–603	120,000 Solidi	Theophylact 7.15
604–?	Phocas haracı artırdı (140,000 Solidi?)	Theophanes 6096
611–?	Heraclius muhtemelen haracı daha da artırdı	—
618/19–622/23	180,000 Solidi?	Theophanes 6111; cf. 6112, 6113
623/24–626	200,000 Solidi'ye (=3000 pound altın) çıkarıldı	Nicephorus 13

Kaynak: (Pohl, 2018: 403)

Avarların savaş ekonomisi gelirlerinin yegâne kaynağı Bizans değildi elbette. Batıdaki devletlerle olan ilişkiler bilhassa Erken ve Orta dönemlerde genelde barışçıl seyretmiş olsa da kimi dönemlerde konjonktürel askeri ittifaklar gelir ve toprak kazanımı sağlamıştır. 566'da Lombard Kralı Alboin ile Gepidlere karşı yapılan anlaşma ile Lombardlardan besi hayvanı stoklarının onda birinin yanısıra Gepidlerin yenilgiye uğratılması halinde Gepid toprakları Avarlara kalacak ve ganimetin yarısını Avarlar alacaktı (Paul the Deacon, 1975: 50; Schmidt, 1885: 63–64). Paul the Deacon, 593 yılında Frank Kralı Childepert'in zehirlenerek öldürülmesinin ardından bunu fırsat bilen Avarların Franklara saldırdığını ve ancak para karşılığı geri çekildiğini anlatır. 7. yüzyılın başlarından itibaren Kral Agilulf yönetimindeki Lombardların İtalya'yı işgal etmesinde Avarların önemli askeri desteği olmuştur ve karşılığında yağma ve ganimetten yarı yarıya pay almıştır (Paul the Deacon, 1975: 159).

Avarların 626 yılında Slavlar ve Sasanilerle ortaklaşa düzenlediği Konstantinople kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Bizans İmparatorluğundan alınan haraçların da kesildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Avar topraklarına giren Bizans paralarındaki azalma arkeolojik kazılardan tespit edilmiştir (Theodorus, Makk, Sternbach, 1975: 25–26, 30–31; Whitby & Whitby, 1989, 716.9–726.10; Pisidae & Bekker, 1836: 20–21, 44; Daim, 2003: 481; Pohl, 2018: 593). 670'lerde Hazarlara yenilen Onogur-Bulgar Türkleri Balkanlarda belirip Bizans İmparatorluğu için yeni bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkana kadar bu durumun devam ettiği anlaşılmaktadır. 678'de Konstantinople'a gönderilen Avar Delegasyonu Avar-Bizans ilişkilerinde yeni bir döneme girildiğinin işaretidir. Yeniden yapılanan Avar Kağanlığının eski gücü ve refah düzeyine tekrar ulaştığı bu dönemde Avar topraklarına giren Bizans paraları ve lüks mallarında yeniden artış trendi vardır (Daim, 2003: 517).

Avar topraklarına giren zenginliğin, ganimet ve fidyelerin, bağlı kabile liderleri, komutanlar ve diğer Avar elitleri arasında nasıl dağıtıldığına ilişkin bir bilgi yok. Ancak Kağanın Avar hazinesinin önemli bir kısmını kendi kontrolünde tuttuğu anlaşılmaktadır. 794 yılında Avar prensleri arasında alevlenen iktidar mücadelesinin yol açtığı iç savaş fırsat bilen Franklar 795 yılı sonlarına doğru Avarlara saldırmış ve ciddi bir dirençle karşılaşmadan başkenti ele geçirmişlerdi. Frank ordusunun ele geçirdiği Avar hazinesi her biri dört öküz tarafından çekilen 15 araba dolusu altın, gümüş ve ipek gibi değerli parçalardan oluşuyordu (Scholz & Rogers-Gardner, 1972: 74; Einhard-Garrod & Mowat, 1915: 15–16).

I.II. Avarlarda Tarım ve Hayvancılık

7. yüzyılın ortalarında yazılan Fredegar Kroniklerinde Hunların (Avarlar kastediliyor) kışları Slavların köylerinde barındığı ifade edilirken Avar-Slav ilişkileri de anlatılmaktadır. Paul the Deacon'ın kroniklerinden Avarların, egemenlikleri altındaki Slav kabilelerini dış saldırılardan korudukları anlaşılmaktadır. Bunun karşılığında ise, Slavlar Avar ordusunda en ön cepheye sokulan yaya askerleri oluşturduğu gibi tarımla uğraşan Slav kabilelerinden vergilerin yanı sıra gıda ve barınma tedariki sağlanmıştır. Fredegar, nihayetinde bu durumun Slavların isyanına sebep olduğunu da belirtir (Wallace-Hadrill, 1960: 39–40; Paul the Deacon, 1975: 158).

Avarların, göçebe hayat sürdürdükleri bilhassa Erken dönemde, tarımla uğraşan çevre halklar ve kendilerine tabi Slav ve Gepid kabilelerinden erzak ve zirai mahsul sağladıkları görülmektedir. 566'da Elbe'de yenilgiye uğratılan Franklardan erzak tedariki sağlanmıştır. Bu amaçla Slav kabilelerinin verimli tarım arazilerine iskânı bilinçli bir Avar politikası olarak da görülmektedir (Pohl, 2018: 584, 591; Kafesoğlu, 1998: 165). Kory (2002), mevcut kırsal sosyal ve ekonomik hayatın Avarların gelişimiyle değişmediğini, sivil yerleşimlerin önemli ölçüde varlığını koruduğunu belirterek, değişen tek şeyin iktisadi ve askeri anlamda bölgede hâkim elit sınıf olma ayrıcalığının Avarlara geçmiş olduğunu söylemektedir.

Başarısız Konstantinople kuşatmasını müteakip dönemde, yerleşik hayata geçişin de etkisiyle Avar ekonomisinde çiftçiliğin ve besiciliğin savaş ekonomisinin yerini almaya başladığı gözlenmektedir. Bugünkü Romanya'nın batısında yer alan Adoni, Ghenci, Lazuri, Oradea, Lapuşel, Popeni/Cuceu, Biharea, Vladimirescu'da yapılan arkeolojik kazılarda Geç döneme ait yerleşimler bulunmuş ve saban, döğen, orak, tahıl depolanan kuyular, ambar ya da ahır olarak kullanıldığı düşünülen yapı eklentileri, Kölked Feketekapu ve Komarom'da değirmen taşları; yine Ghenci, Lazuri, Oradea ve Komarom'da saban demiri; Adoni, Biharia, Nuşfalau, Oradea ve Râpa, Salacea ve Bihor'da orak ve tırpan; Biharea, Ghenci, Lazuri, Lapuşel, Oradea, Popeni/Cuceu ve Vladimirescu'da mahsul depolamak için toprağa açılan çukurlar; Lazuri, Lapuşel ve Popeni/Cuceu'de hayvan barınağı olarak kullanıldığı düşünülen yapı eklentileri ortaya çıkarılmıştır. Biharea, Bihor county, Lăpuşel, Oradea/Salca ve Popeni/Cuceu'da yapılan kazılarda değirmenler ve samanlı kerpiçler, Sacueni'de sebze tarımında kullanılan kazma bulunmuştur (Cosma, 2016: 171–172; Kory, 2002: 668, 671). Arkeo-botanik incelemeler Nuştar'da Avarların ekmeçlik buğday, akdarı, kirpi darı, arpa, bunlara ilaveten Geç dönemde çavdar da yetiştirdikleri, sığır, koyun, domuz ve kanatlı kümes hayvanlarının besiciliğini yaptıklarını ortaya koymuştur (Vidal-Ronchas ve ark., 2019: 1729). Sânnicolaul Român ve Biharea'da yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan hayvan kemiklerinden hareketle, sığır, koyun, domuz ve at besiciliği yapıldığı anlaşılmaktadır (Cosma, 2016: 171–172; Daim, 2003: 486; Kory, 2002: 668). Pannonya'nın yanısıra Banat, Crişana, Tarnave ve Someş vadilerindeki geniş çayırların kontrol altına alınmak istenmesinin bir sebebi de bir bozkır kavmi olan Avarların kendi hayvan sürülerinin otlak ihtiyacının karşılanmasıdır (Cosma, 2015: 252–253). Bağcılık ve arıcılık yapıldığı da düşünülmektedir. Avar yerleşimlerinin önemli bir kısmının ırmak ve göl kenarlarında olması, söz konusu su kaynaklarında balıkçılık yapma imkânı da sağlamıştır ki, arkeolojik kazılarda olta vb. balıkçılık malzemeleri ve balık kalıntılarında rastlanmıştır. Cefa kazılarında balık ağı örmeye kullanılan kemik iğneler, Lapuşel'de balık ağlarında kullanıldığı düşünülen kilden yapılma ağırlıklar bulunmuştur. Vladimirescu, Sânnicolaul Român and Biharea kazılarında balık kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Cosma, 2016: 172).

Geç dönemin en önemli Avar yerleşimi Doğu Macaristan'daki Eperjes'te yapılan kazılarda ahşap barakalar, fırınlar, kazanlar, çömlek tornaları, güveç vb. çok sayıda çömlek gün yüzüne çıkarılmıştır. Kazılarda ortaya çıkarılan sığır, koyun, keçi, domuz ve at kemiklerinden hayvancılıkla uğraşıldığı ve daha çok sığır yetiştiriciliği yapıldığı, karaca, geyik ve tavşan kemiklerinden avcılığın da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Daim (2003)'in de belirttiği gibi, geyik boynuz ve tendonları kompozit yay yapımında da kullanılmıştır. Eperjesli Avarlar tahıl tarımı da yapmaktaydı (Daim, 2003: 512–513).

Yerleşik hayata geçiş hayvancılık faaliyetlerinde de değişime yol açmıştır. Artık geniş otlaklarda konar-göçer tarzda yapılan besiciliğin yerini Geç dönemde kümes hayvanları gibi küçük çiftliklerde yetiştirilebilen hayvanlar ikame etmeye başlamış, hane başına küçük ve büyük baş

hayvanların sayısı azalmıştır. Ancak bazı bölgelerde, Geç dönemde göçebe ekonomisinin sürdürüldüğüne dair bulgular da mevcuttur. Kiskun félegyháza'da yapılan kazılarda bulunan büyük hayvan barınakları Tuna ve Tisza ırmaklarının arasındaki geniş düzlüklerde konar-göçerlerin sığır ve at besiciliğine devam ettiğini göstermektedir (Szenthe, 2019: 234–236).

Etnik ve kültürel çeşitliliğin bir sonucu olarak Avar yerleşimlerinin yerel ekonomik faaliyetlerinin bileşenlerinin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Besicilik, çiftçilik, avcılık, balıkçılık gibi iktisadi faaliyetler ve bunların ticaretinin ağırlıkları nüfusu oluşturan farklı bileşenlere ve coğrafi koşullara göre değişiklik arz etmektedir (Daim, 2003: 486).

Avar toplumunda besin kaynaklarına erişimin eşitlikçi olduğunu ve sosyal sınıflar arasında beslenme kültürü açısından bir fark bulunmadığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Macaristan'daki Sajópetri bölgesinde ortaya çıkarılan Avar mezarlığında yürütülen biyo-arkeolojik araştırmalar bu yönde bulgular sunmuştur (Noche-Dowdy, 2015: 111–112). Feinman'ın da (2008) belirttiği gibi, bazı toplumlarda sosyal tabakalaşmanın tezahürü beslenme kaynaklarına erişimdeki farklılıklarda ortaya çıkarken başka bazı toplumlarda sosyal-ekonomik yaşantının farklı alanlarında, örneğin Avarlarda olduğu gibi defin uygulamalarında ve yerleşim mekânı farklılıklarında kendini gösterebilmektedir (Gary, 2008: 1119).

I.III. Avarlarda Ticaret

Göçebe yaşam tarzı kendi kendine yeterli bir ekonomik sisteme sahip değildir. Tarımsal ürünler, kıyafet gibi tekstil ürünleri ve zanaat ürünlerinin sağlanması amacıyla bu ürünleri temin edebilecekleri yerleşik topluluklarla ticaret ilişkisi ya da gerektiğinde yağma ekonomisine gereksinim duyarlar. Bu amaçla göçebe halkların yerleşik topluluklarla girdikleri bölgesel ticari faaliyetler, doğası gereği bölgeler arası veya daha uzun mesafeli kıtalar arası ticari faaliyetlerden daha yoğundur. Ekonomik aktivitelerde kısıtlı bir iş bölümünün olduğu göçebe topluluklarda ticaretle uğraşan kişiler yok gibidir ve göçebe halkların yerleşiklerle ticari ilişkileri genelde yerleşik toplum mensubu tüccarlar tarafından yürütülmüştür. Göçebe halklar, yerleşiklerle olan ticaretlerinde genelde sığır, koyun, keçi, at gibi canlı hayvanların yanı sıra deri, yün, et ve süt ürünleri verirken, yerleşiklerden tarımsal ürünler, bitkisel gıda ürünleri, giysi, kumaş, ipek, iplik gibi tekstil ürünleri, silah, çömlekten yapılmış kaplar, takı vb. süs eşyaları alırlar. Göçebe topluluğun bölgesinden geçen transit ticaretle birlikte dikkate alındığında göçebe ve yerleşik topluluklar arasındaki ticaret, göçebe topluluk açısından sadece ihtiyaçların karşılanması ötesinde stratejik bir önem taşır. Ticaret kervanlarından alınan geçiş ücretleri, vergiler, kervanlara sağlanan güvenlik ve lojistik destekler karşılığı sağlanan gelir, yerleşiklerden hediye vs. yolla alınan ipek vb. ihtiyaç fazlası malların satılması gibi avantajlar göçebe halkların ticareti önemsemeleri ve ticaret güzergâhlarını kontrol etmek istemelerinin başlıca nedenlerinden olmuştur. Göçebe halkların yakın ticari ilişkilerde bulunduğu pazar yerlerini ve yerleşimlerini kontrol altına almak istemeleri de aynı gerekçeyle tarihte sıkça karşılaşılan bir durumdur (Khazanov, 2019: 86–89). Genel olarak Avrasya steplerinde hâkimiyet mücadelesine giren bütün göçebe halklar için söylenebilecek bu tespitler, büyük ölçüde Avarlar için de geçerlidir. Avarların hüküm sürdüğü topraklar 6.–8. yüzyıllarda da kıta içi ana ticaret yolları üzerindeydi ve konjonktüre bağlı olarak değişen ölçekte bir bölgesel ve bölgeler arası ticari faaliyet söz konusuydu. Nitekim yerleşim yerlerinin pek çoğu ana ticaret yolları üzerinde inşa edilmişti. Tisza ırmağı üzerinde karşılıklı konumlanan Kanjiža (Kanije) / Novi Kneževac, Senta / Čoka (Csóka) ve Bečej (Beçe) / Novi Bečej yerleşimleri örneğinde olduğu gibi, yerleşimlerin bazılarının ırmağın iki yakasına karşılıklı kurulmuş olması, ırmak üzerinden nakliye, ulaşım ve ticari faaliyetlerin yoğunluğunun göstergesidir (Bugarski, 2008: 444–450; Kiss, 2003: 188; Szenthe, 2019: 229).

Orta Avar dönemine ait bir mezarda Bizans yapımı lüks eşyalarla birlikte Çin menşeli gümüş kap ve üzerinde baskılı motifler olan ipek bulunması, Karpatlar bölgesinin dönemin uluslararası ticaret ağının bir parçası olduğunu göstermektedir. Avarların Keszthely, Sirmium ve Singidunum gibi bölgesel pazar özelliği taşıyan şehirlere ve ticaret yollarına hâkim olmaya çalışmaları, ticaretin Avar ekonomisi açısından önemini göstermektedir (Daim, 2003: 507; Kafesoğlu, 1998: 163–164). Kuzeyde ve Doğuda Bizans İmparatorluğu ve Germen-Slav kabileleri ile olan yoğun kültürel ve ticari alışverişleri gibi Batıda İtalya ve Adriyatik bölgesi ile de yoğun ticari ve ekonomik ilişkilerin

kurulduğu görülmektedir (Bálint, 2010: 156). 7. yüzyılda Frank tacirlerin Avar Kağanlığına seyahat ettikleri bilinmektedir (Postan, 1973: 139). Batı Pannonya'da Balaton Gölü kenarında bulunan Zamardi'de çoğunlukla German kökenli halkın Erken dönemde yüksek bir refah seviyesine sahip ve çevre devletlerle sıkı bir ticaret ilişkisi içinde olduğu anlaşılmaktadır (Stadler, 2008: 68). Keszthely şehrinin, 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarından itibaren sadece Avarların değil Frankların, Bizanslıların, Lombardların ve Germanlerin de yer aldığı etkin bir ticari ve ekonomik ilişkilerin odağı olduğuna işaret eden arkeolojik buluntular elde edilmiştir. Keszthely bulguları geçmişte Roma İmparatorluğunun vatandaşı olan yerli Hristiyan halkın bilhassa Erken dönemde Avar sosyo-kültürel ve iktisadi yaşamında önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir (Daim, 2003: 473–475; Kardaras, 2018: 109; Vida, 2008: 37).

Avar döneminde köle ticaretinin varlığına işaret eden kayıtlardan da bahsetmek gerekir. Fredegar, Wendlerin (Slavlar) Avarlara “bifulci” olarak hizmet ettiklerini yazmaktadır (Wallace-Hadrill, 1960: 39). Mısırlı John of Nikiu ve Theophanes, Roma sınırlarının içlerine yapılan saldırılarda çok sayıda sivil halkın Avarlar tarafından ele geçirildiğini, Nicephorus da Herakleios'a kurulan tuzağın ardından yapılan saldırılarda ele geçirilen tutsak sayısının 270 bin civarı olduğunu belirtmektedir. Miracula Sancti Demetrii 7. yüzyıl başlarında ele geçirilen bir grup Romalının köle yapıp Pannonya'ya getirildiğini kaydeder. Paul the Deacon da 610 yılı civarı çok sayıda Lombardın ele geçirilip köle yapıldığını yazmaktadır (Mango, 1990: 53; Paul the Deacon, 1975: 4.37; Lemerle, 1979: 2284). Bu kölelerden, köle ticareti ve fidye konusu edilenler dışında belirli zanaatlarda tecrübesi veya yeteneği görülenler o alanda işgücü olarak da kullanılmıştır (MacMaster, 2015: 131).

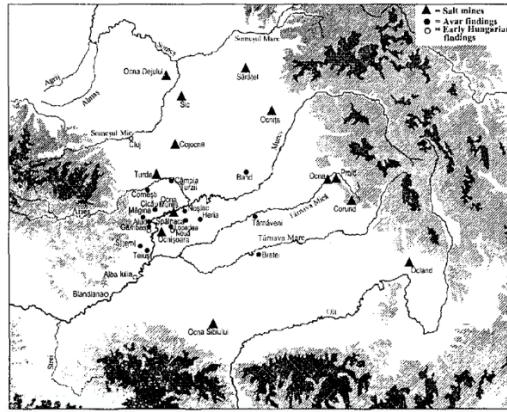
Ticarette değişim aracı olarak kısmen Bizans paraları kullanılırken ana değişim aracı tahıldı (Cosma, 2016: 177–178). Tuzun da ticarete ve vergi vb. ödemelerde para yerine ödeme aracı olarak kullanılması o dönemde yaygın görülen bir uygulamadır. Avarlar 7. yüzyılın ikinci yarısında kendi gümüş paralarını basmaya da başlamışlardır. Ancak dönemin Bizans paraları örnek alınarak basılan bu paralardan sadece 7 adet bulunması para basma girişiminin devamının gelmediğini ve sınırlı bir bölgede kullanıldığını düşündürmektedir (Resim 3). Avarların kendi paralarını basma girişiminin Merovenj hanedanlığı idaresindeki Frankların para basmaya başlamasıyla aynı tarihlere rastlaması karşılıklı bir esinlenmeyi ya da Bizans paralarının bölgeye girişinin önemli ölçüde düştüğü bir dönemde her iki devletin de uygulamaya koyduğu bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Para basma girişimi Avar ekonomisi açısından belirli bir olgunluk ve özgüven seviyesine erişildiğinin de işareti olarak yorumlanabilir (Szenthe, 2019: 237).

Hem insan hem de hayvan beslenmesinde önemli bir unsur olan ve aynı zamanda ödeme aracı olarak da kullanılabilen tuz, dönemin en stratejik metallerinden birisi olmuştur. Bugün olduğu gibi Orta Çağ Avrupası'nda da ekonomi ve dış politika iç içeydi ve tuz ticareti dönemin en önemli ticari faaliyetlerinden biri olduğu kadar Orta Çağ Avrupası'nın siyasetine de etki etmiş, savaş ve ittifaklara sebebiyet vermiştir. Orta Avrupa'da dönemin en zengin tuz yatakları Transilvanya'da bulunmaktaydı. Burada çıkarılan tuzun karadan Mureş ve Someş vadileri ile Meseşului geçişi kullanılarak fakat çoğu zaman da Tuna, Mureş ve Crişuri vb. ırmaklar üzerinden diğer bölgelere nakliyesi ve ticareti gerçekleştirilmekte, hatta belli noktalarda vergi ve gümrük işlemleri de yapılmaktaydı (Romhányi, 2018: 183; Cosma, 2016: 177–178; Madgearu, 2001: 271–272). Avarların fetih stratejilerinde tuz yatakları ve tuz ticaretinin kontrolünün sağlanması belirleyici faktörlerden biridir. Tuz ticaretinin ana kara yolu güzergâhı olan Mureş ve Someş hatlarının kontrolü amacıyla Tisza ve Tuna nehirlerinin arasında kalan bölge stratejiktir ve Avarların kontrolündeydi. Bu bakımdan, tespit edilen Avar mezarlıkları ile yerleşim yerlerinin pek çoğunun tuz yataklarına yakın bölgelerde olması şartı olmalıdır. Mureş ırmağı boyunca, Transilvanya platosunun orta bölgesi tuz yataklarının en yoğun olduğu bölgedir ve Avar mezarlıklarının büyük çoğunluğu da yine bu bölgede ortaya çıkarılmıştır. Transilvanya'daki Avar yerleşimi tamamıyla tuz yataklarının üretim ve ticaretinin kontrol altına tutulmasına yöneliktir (Resim 4). Avarlar tuz üretiminde tuz madenciliği konusunda tecrübesi olan yerli Slav, Gepid ve Roman halklarını işgücü olarak kullanmışlardır (Madgearu, 2001: 272–275; Cosma, 2015: 252–258).

Şekil 3. 7. Yüzyılda Avarlar Tarafından Karpatlarda Basılan Gümüş Madeni Paralar

Kaynak: (Szenthe, 2019: 239)

Resim 4. Transilvanya (Orta ve Batı Romanya) Bölgesindeki Tuz Madenleri ve Başlıca Avar Yerleşim İzleri

Kaynak: (Madgearu, 2001: 273).

I.IV. Avarlarda Seramik ve Çömlekçilik

Çömlekçilik hem üretim hem de ticareti en yoğun yapılan mallardan biridir. Avar dönemine dair arkeolojik kazılarda en çok ortaya çıkarılan bulgular çömlekler olmuştur. Gerek mezar gerek yerleşim yeri kazılarında tencere, güveç, kavanoz, maşrapa, tabak gibi yemek pişirme, yeme ve saklama kapları bulunmuştur. Arkeolojik kazılarda bulunan çömleklerin ekseriyetle yerel çömlek atölyelerinde imal edildiği anlaşılmaktadır. Sânnicolaul Român kazılarında ortaya çıkarılan dört adet çömlek fırını ve bir çömlek atölyesi buna örnektir. Bulunan çömlek fırınları genelde alt kısmı ateş yakma üst kısmı pişirme işlevi gören üst üste iki gözlü fırınlardır (Cosma, 2016: 175–177; Daim, 2003: 480; Kory, 2002: 668).

Avar yerleşim yerlerinin kazılarında ortaya çıkarılan çömlekleri Herold (2014) üç gruba ayırmaktadır: Kapaklı pişirme kapları, baskı desenli, içki vs. kabı olarak kullanılan çömlekler ve kilden yapılmış büyük küpler. Kapaklı pişirme çömlekleri en yaygın bulunan çömlek tipidir. Söz konusu çömleklerin imalatında kullanılan üç farklı yöntem olan el yapımı, yavaş dönen çömlek tornası (çıkırık) ve hızlı “wheel-thrown” çömlek tornası farklı üretim teknolojilerini ve organizasyonunu ifade eder (Cosma, 2016: 175). Erken dönemde rastlanılan, zemine açılan çukurda ya da küçük çömlek fırınlarında pişirilen el yapımı çömleklerin ve gri çömleklerin yerini Orta dönemde yavaş dönen çarka bağlı çömlek tornasında üretilenler almıştır. Bunlara ilave olarak, Orta ve Geç dönemlerde çömlek kırıntıları katkılı ve oksidasyon ortamında pişirilen çömleklere, Geç dönemde ise bazı bölgelerde sarı çömleklere rastlanılmıştır (Resim 5). Avar çömlekçiliğinin teknolojik ve üretim kalitesi olarak en üst seviyesini oluşturan sarı çömleklerin üstün niteliği hem hammadde olarak daha kaliteli hamurlardan yapılmasından hem de çömlekçilik zanaatının teknolojik

gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Esasen, sarı çömlek üretimi büyük ölçüde Güney Karpatlarda yer alan Szekszárd, Szeged ve Újvidék'teki atölyelerde yapılmıştır. Szekszárd ve Dunaújváros, Erken dönemden itibaren geleneksel gri çömlek üretiminin de merkezlerinden biridir (Bognár, 2016: 22–25; Herold, 2014: 213–215).

Resim 5. Szébény'de Bulunan Avar Mezarlığında Çıkarılan Sarı Çömlekler

Kaynak: Bognár, 2016: 24.

Yerel ticarete konu olacak şekilde küçük atölyelerde gerçekleştirilen el yapımı gri-çömlek imalatı, Erken dönemin büyük ölçüde kendi kendine yeterli olma çabasına dönük, herhangi bir estetik kaygı taşımaksızın eşyanın ev ihtiyaçlarını karşılamadaki işlevinin ön plana çıktığı bir ev ekonomisi faaliyeti şeklindedir. Gri çömleklerin ülke genelinde dağıtımının yaygınlaşmaması, yerel bir zanaat faaliyeti olarak kalmasının nedeni olarak Herold (2018), Kağanlığın farklı bölgelerinde farklı ekonomik yapıların hâkim olmasını ve pazarlama ağının bazı bölgelerde oluşmamasını göstermektedir. Üretim teknolojisindeki yenilikler sayesinde çömlek çarkına geçiş farklı bir ekonomik organizasyonu temsil etmektedir. Çömlekçilik, bu aşamada, ustalık gerektiren bir işkoluna dönüşmeye başlamıştır. Orta dönemden itibaren Avar toplumunda çömlekçilikle sınırlı olmayan bir toplumsal iş bölümü sürecinin geliştiğini düşünebiliriz. Nitekim bu dönemde dokumacılık, kerestecilik, ahşap işçiliği, metal işçiliği, takı ve kuyumculuk zanaat olarak ortaya çıkmaya ve belli hanelerin geçim kaynağına dönüşmeye başlamıştır. Ayakla çalıştırılan “wheel-thrown” çarklarının kullanımı ise üretim teknolojisinde daha ileri bir safhayı temsil etmektedir. Hane ihtiyaçlarının ötesinde, kazanç amaçlı seri üretimi ve bu ürünlerin başka ürünler karşılığı değiş tokuşu veya satılması, yerleşik toplum özelliklerine uygun bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Szekszárd kazılarında “wheel-thrown” çömlek imalathaneleri ortaya çıkarılmıştır. Pişirmeden ziyade servis etme amaçlı üretilen bu tarz üst kalite çömleklerin kullanımının yaygınlaşması Avar toplumunun refah seviyesindeki artışın göstergesidir. “Wheel-thrown” çömleklere Erken dönemde sadece Batı Macaristan'da Avar seçkinlerine ait birkaç noktada rastlanırken Orta dönemde elit olmayan halk kesimleri arasında da kullanılmaya başlanmış ve Geç dönemde daha da yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Diğer taraftan, Daim (2003) seçkin mezarlarında eski usul el yapımı çömleklere de rastlanmış olmasını, torna çarkında üretilen çömleklerin el yapımı olanlardan daha değerli olmadığını gösterdiğini ileri sürse de torna çarkı kullanılarak sağlanan çömlek üretimindeki artışın çömlek fiyatlarını düşürmüş olması, en azından görece teknolojik ürün olan torna imalatı çömleklerin daha pahalı olmamasını sağlaması daha olasıdır. Herold'ün belirttiği gibi benzer bir gelişme metal malzeme ve takıların kullanımında da görülmektedir. Geç döneme ait kazılarda bu eşyalara Erken ve Orta dönemlere göre daha fazla rastlanılmıştır (Herold, 2014: 220, 224–227; Daim, 2003: 512).

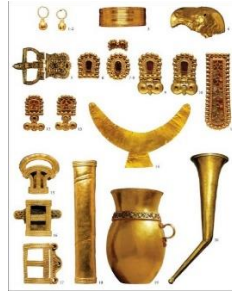
Geç dönemle birlikte çömlek türlerinin değişim göstermesi yemek alışkanlıklarının değiştiğini düşündürmektedir. Bu dönemde çömlekten yapılmış pişirme kazanları ve çömlek tencere kapakları Orta ve Doğu Avrupa'da yaygın bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Döneme ilişkin çömlek türleri ve diğer araştırmalar, Geç dönemin ana besin kaynağının tahıl ürünleri olduğunu göstermektedir (Szenthe, 2019: 229). Diğer taraftan Kunbábony'de ortaya çıkarılan anforada bulunan Bizans yapımı gri çömlekler, bu alanda dış ticaretin da varlığına işaret etmektedir. Daha Erken dönemde, Orta Tuna nehri boyunca yer alan Kölked-Feketekapu yerleşimi çömlek ticaretinde ve Akdeniz bölgesinde imal edilen “spatheia” gibi anforaların dağıtımında önemli bir kavşak noktası idi. Kandil talebi büyük ölçüde Bizans'tan sağlanmakla birlikte Dunaujvaros ve Kölked-Feketekapu'da Bizans imitasyonu el yapımı kandiller de bulunmuştur. Tisza ve Tuna nehirleri arasında kalan Tiszavasvári ve Kunbábony

yerleşimleri Orta Avar dönemine ait mezarlıklarda Batı Karadeniz bölgesi menşeli amforalar ortaya çıkarılmıştır. Bu tarz anforaların Avar seçkinleri tarafından prestij ve ekonomik gücü yansıtan bir "lüks talebi" oluşturduğu da düşünülmektedir (Cosma, 2016: 176; Daim, 2003: 481, 512; Herold, 2014: 192; Gandila, 2018: 48–49, 67).

I.V. Avarlarda Madencilik ve Metal İşleme

Avarların hüküm sürdüğü Transilvanya ve Pannonya toprakları bilhassa tuz, demir, bakır, gümüş ve altın madenleri bakımından oldukça zengin topraklardır. Erken Orta Çağ'dan itibaren ilkel yöntemlerle yüze yakın maden filizlerinden, bataklık cevherlerinden, nehir yataklarından ya da toprak üstüne çıkmış maden cevheri içeren kayalardan bu madenlerin elde edildiği bilinmektedir (Batizi, 2018: 166). Orta Çağ'da Transilvanya'da Arieş ırmağı vadisinde kaydırma gibi geleneksel yöntemlerle altın madenciliği yapılmıştır. 7. ve 8. yüzyıllarda bölge halkının geleneksel madencilik faaliyetlerine Avarların kontrolünde devam etmiş olması muhtemeldir (Cosma, 2015: 258).

Güneybatı Macaristan'da yapılan arkeolojik bulgulardan hareketle Török ve ark. (2012), 7. yüzyılda Avarlarda demirciliğin oldukça önemli bir iktisadi faaliyete dönüştüğünü belirtmektedir (Török ve ark., 2012: 133). Balaton Gölünün güneyindeki yerleşimlerin demir dökümcülüğüyle uğraştığı, Kaposvár'da ortaya çıkarılan mezarlığın bu yöredeki demir kaynaklarını kontrol eden Avarlara ait olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde, Kağanlığın kuzeydoğusunda yer alan Rudabánya'daki yerleşimlerin buradaki yüzeysel bakır ve demir yataklarını, Mecsek Dağlarının güney eteklerindeki yerleşimlerinin yüzeysel bakır yataklarını, Mureş ve Arieş ırmakları boylarında bulunan yerleşimlerin ise Transilvanya tuzlarını çıkararak ya da kontrol eden gruplara ait olduğu tahmin edilmektedir (Szenthe, 2019: 240). Banat bölgesindeki Gornea, Berzasca, Moldova Nouă'da siderite (demir karbonat), Gornea, Moldova Nouă'da manyetit (mıknatis taşı) ve Dubova, Ogradena, Svinița'da hematit madenciliği yapılmakta ve bu minerallerden demir elde edilmekteydi (Gáll ve Romát, 2016: 451).

Resim 6. Kunbabony ve Nagyszentmiklos'ta Ortaya Çıkarılan Bazı Değerli Eşyalar

Kaynak: (Csáky ve ark., 2020: 22)

Avar metal işçiliği ve sarraflığı dönemin Germen ve Slav kabilelerindeki çok üstün ancak Bizans'ın da gerisindeydi (Bálint, 2010: 156–157). Avar yerleşim yerlerinde yapılan kazılarında demir ocakları ve fırınlar ile metal işçiliğinde kullanılan çok sayıda alet ortaya çıkarılmıştır (Cosma, 2016: 174; Kory, 2002: 666–667; Heinrich-Tamaska, 2008: 239). Bálint (2010)'in de ifade ettiği gibi, takı ve mücevherler Avar kültürel mirasından günümüze kalan en önemli parçalardandır. Avar dönemine ait en zengin parçaların bulunduğu mezar, Kunbabony'de ortaya çıkarılan ve muhtemelen 7. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan bir Avar soylusuna aittir. Geç döneme ait Nagyszentmiklos hazinesi ise, altından mamul ve bazılarının üzerlerinde çeşitli resimler, motifler ve runik yazılar bulunan 23 parça kâse, tabak ve sürahiden oluşan, muhtemelen en meşhur Avar mirasıdır (Resim 6).

Resim 7. Avar Dönemi Kemer Tokası ve Parçaları ile Küpeler

Kaynak: (Metmuseum.org, 2020)

Metal işleme teknolojisindeki gelişim dikkate alındığında, Heinrich-Tamaska (2008), Erken ve Orta dönemlerde presleme tekniği daha yaygın kullanılmakta iken Geç dönemde kalıp ve döküm tekniğinin ön plana çıktığını belirtmektedir (Heinrich-Tamaska, 2008: 237). Resim 7’de görüldüğü üzere metal levha, bakır veya bronz alaşımlar, değerli taş vb. parçaların montajında presleme, granülasyon (güherse) ve filigre (telkâri), kabartma (repousse), zımbalama, dövme gibi farklı teknikler kullanılmış, üretilen metal eşyalara çoğu zaman parlatma, sırlama, perdahlama gibi yüzey işçiliği ve gerektiğinde savatlama, menevişleme gibi tekniklerle çeşitli süslemeler ve boyama uygulanmıştır (Schwarcz & Varga, 2010: 208–223; Bálint, 2010: 147–153). Sarraflık ve metal işleme zanaatı Avar ekonomisinin etno-kültürel olarak en heterojen faaliyet kollarından biridir. Geç dönemde Avar materyal kültürünün çevresel katkılarla zenginleşen ve zamanla kendi özgü kimliğini bulan bir yeknesaklığa ulaştığı görülmektedir. László (1955) bu değişimin salt modayla ilgili olmadığını, bilakis 7. yüzyılın sonlarında gerçekleşen yeni göç dalgalarıyla mayalanan Avar sosyal ve kültürel kimliğinin Avar yerleşimleriyle birlikte yayılmasının sonucu oluştuğunu ve sosyo-kültürel yaşamda Asyatik unsurların baskın hale geldiğini ileri sürmektedir (László, 1955; Young, 1978: 472, 474). Bu sürece Avarizasyon adı verilmektedir (Gáll, 2014: 300).

Arkeolojik kazılarda bulunan bazı takı eşyalarının üzerinde yapılan metalürjik analizler, aynı takı setlerinde bile farklı alaşımların kullanıldığını ortaya koymuştur. Alaşım kompozisyonundaki farklılıklar kuyumcu atölyelerinin küçük ölçekli olduğunu ve küçük miktarlarda hammaddelerle çalıştıklarından her defasında farklı alaşım kompozisyonu oluştuğunu göstermektedir. Çömlekçilik ve diğer iş kollarında olduğu gibi burada da yerel düzeyde faaliyet gösteren, küçük ölçekli, seri üretim yapmayan ve muhtemelen sipariş üzerine çalışılan bir zanaat kolu karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, Erken dönemden Geç döneme değin ortaya çıkan döküm teknolojisinde olduğu gibi metalürjik yenilikler arkeolojik kazılarda açıkça görülmektedir. Altın vs. değerli metal kaplamalı kemer setlerini bilhassa elit altı kesimlerin yaygın bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, dinamik ve yeniliklere açık olduğu kadar farklı sosyo-ekonomik tabakadaki insanların gelir düzeylerine uygun üretim yapabilen bir metal işleme zanaatı ile karşı karşıya olduğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz (Bálint, 2010: 149–150; Daim, 2003: 502–503).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hâkimiyet kurdukları yaklaşık 250 yıllık sürede Avar ekonomisinin oldukça dinamik ve değişken bir yapı sergilemiş, şartlara bağlı bir gelişim göstermiştir. Erzak tedarikine bağımlı, temel faaliyet alanı hayvancılık olan ve savaş/yağma ekonomisinin önemli bir yer tuttuğu göçebe ekonomisinden zamanla yarı göçebe-yarı yerleşik toplum ekonomisine evrilmiş; tarım, hayvancılık ve çeşitli zanaat kolları ekonominin temel taşlarını oluşturmuştur. Bu süreçte, toplumsal iş bölümü gelişmeye başlamış ve zanaat erbablığı, ev ekonomisinin ötesinde bir üretim ölçeğine erişilmesini sağlamıştır. Gerek Bizans İmparatorluğu gerekse diğer komşu devlet ve halklarla aktif bir bölgesel ticaretin yürütüldüğü, yine arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır. Avar zanaatkârlığının

gelişiminde söz konusu ticaretin gerek teknik gerekse kültürel anlamda belirleyici bir etkileşim sağladığı görülmektedir.

Literatürde, iktisadi düşüncenin geçirmiş olduğu dönüşüm sürecinde ilk olarak sınırsız istek ve ihtiyaçlar karşılığında kıt kaynakların var olduğu savunulmuştur. Bu biçimsel düşünce ilerleyen dönemlerde toplumsal tedarik sürecine geçişi ifade eden işlevsel tanıma dönüşmüştür. Diğer taraftan Roma ekonomisinde de farklı kademelerde seyirler izlendiği görülmektedir. Benzer ölçek ve içerikte olmasa da, Avar ekonomisindeki gelişmeleri de Erken, Orta ve Geç Dönemler boyunca belirli bir seyir izlediğini ifade etmek abartı olmayacaktır. 6. yüzyılın ikinci yarısında Avarların Orta Avrupa'ya gelişiyle değişen demografik yapı ile birlikte Erken dönemde göçebe ve yağma ekonomisinin baskın olduğu görülmektedir. Besicilik ve çevre kabile ve devletlerden haraç ve gıda malzemeleri almaya yönelik savaşlar bu aşamanın baskın karakteridir. Başarısız Konstantinopolis kuşatması sonrasına denk gelen Orta Dönemde nüfus artışı ve demografik yapıda yeni bir dönüşüme yol açan Bulgar nüfus hareketi, Bulgar ve Slav isyanları beraberinde yerleşik hayata kademeli geçişin başladığı, buna paralel olarak tarım ve zanaat ekonomisinin başladığı, hem nüfus artışı hem de yerleşikleşmenin etkisiyle tarımsal ve tarım dışı üretimin artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Geç dönemde yerleşik hayata geçişin yaygınlaşmasıyla birlikte göçebe ekonomisinin yerini tarım ve zanaat kollarından ev ekonomisini aşan ölçekte üretim faaliyetleri almıştır. Bu dönemde yaşanan görece barış ortamıyla beraber savaş ekonomisi küçülürken tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetler artmıştır.

Büyük ölçüde arkeolojik kazılara ilişkin çalışmalardan ve döneme ait önemli kroniklerden yararlanılan bu çalışmada 6.–8. yüzyıllar arasında Orta ve Doğu Avrupa'da hüküm süren Avar Kağanlığı'nın iktisadi tarihine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Karanlıkta kalan hususların çokluğunda Avarların kendi yazılı kaynaklarının bulunmayışı, istatistiki verilerin yokluğu, arkeolojik bulguların değerlendirilmesinde ortaya çıkabilecek riskler ve kroniklerin sübjektif bakış açıları önemli etkenlerdir. Bilhassa Avar yerleşim yerlerinde yürütülen arkeolojik çalışmaların yetersizliği de karşılaştırmalı ve bütüncül bir analiz yapmayı engellemektedir. Avar Kağanlığı'nın hâkim olduğu coğrafyada 600'den fazla yerleşim yeri tespit edilmiş olsa da bunların pek azında kazı çalışması yapılmıştır. Kazı bulgularının tarihlendirilmesi ise bir başka sorundur. Bununla birlikte, bu çalışma Avarların iktisadi tarihine özgü ilk müstakil çalışma olarak Avar tarihine ilişkin önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Arkeolojik çalışmaların ilerlemesi, yeni tekniklerin uygulamaya konulması, ortaya çıkarılacak yeni bulgular ve arkeolojik bulguların tarihlendirmesinde kaydedilecek ilerlemeler ileride daha net bilgiler elde edilmesini sağlayacaktır. Ekonomik ilişkilerin ve faaliyetlerin dinamik işleyişi ve olası dönüşümünün Avar Kağanlığı'nın tarihsel seyrine ne şekilde etki ettiği; dönemler arası ve topluluklar arası gelişim evrelerinin daha net anlaşılabilmesi açısından söz konusu ekonomik ilişkilerin ve faaliyetlerin dönemler arası veya aynı çağın diğer egemen toplulukları arasında karşılaştırmalı değerlendirmesi arkeolojik çalışmalardaki gelişmeler ışığında ele alınması gereken başlıca konular olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bálint, C. (2010). Avar gold smith work from the perspective of cultural history. In C. Entwistle & N. Adams (Eds.), *Intelligible Beauty: Recent Research on Byzantine Jewellery* (pp. 146–160). British Museum Research Publication.
- Batizi, Z. (2018). Mining in medieval Hungary. In J. Laszlovszky, B. Nagy, P. Szabó & A. Vadas (Eds.), *The Economy of Medieval Hungary*, (pp. 166–181). Leider: Brill Publisher.
- Baumer, C. (2014). *The history of Central Asia*. London: Tauris.
- Blockley, R. C. (1985). *The history of Menander the Guardsman: introductory essay, text, translation and historiographical notes*. Liverpool: Francis Cairns Publications Ltd.
- Bognár, B. K. (2016). A special ceramic type: The late Avar yellow pottery. *Hungarian Archaeology*, 22–28.
- Bugarski, I. (2008). The geomorphological matrix as a starting point for determining the position of Avar-time settlements in Pannonia: The example of the Bačka region. *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 38(3), 438–439.

- Bugarski, I. (2009). *Nekropole iz doba antike i ranog srednjeg veka na lokalitetu Čik (Cemeteries from antiquity and early Middle Ages at čik)* (Posebna izdanja 46). Beograd: Arheološki institut, Gradski muzej Bečež.
- Cosma, C. (2015). Avar warriors in Transylvania, Sătmar and Maramureş, Crişana and Banat. Archaeological landmarks on the political status of western Romania in the Avar Khaganate. In C. Cosma (Ed.), *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin, Ethnic and cultural interferences in the 1st Millennium B.C. to the 1st Millennium A.D.* (pp. 251–280). Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Cosma, C. (2016). Notes on the economy structure in Crişana, Sătmar and Maramureş during the 8th–10th centuries AD. *Banatica*, 26(I), 169–190.
- Csáky, V., Gerber, D., Koncz, I., Csiky, G., Mende, B. G., Szeifert, B., Egyed, B., Pamjav, H., Marcsik, A., Molnár, E., Pálfi, G., Gulyás, A., Kovacsóczy, B., Lezsák, G., M., Lőrinczy, G., Szécsényi-Nagy, A., & Vida, T. (2020). Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. *Scientific Reports*, 10(1), 1–14.
- Curta, F. (2016). Avar Blitzkrieg, Slavic and Bulgar raiders, and Roman special ops: mobile warriors in the sixth-century Balkans. In I. Zimonyi & O. Karatay (Eds.), *Central Eurasia in the middle age, studies in honour of Peter B. Golden* (pp. 69–90). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag Publisher.
- Curta, F. (2017). Coins, forts and commercial exchanges in the sixth and early seventh-century Balkans. *Oxford Journal of Archaeology*, 36(4), 439–454.
- Daim, F. (2003). Avars and Avar archaeology, an Introduction. In H.-W. Goetz, J. Jarmut, & W. Pohl (Eds.), *Regna and gentes. The relationship between late antique and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the Roman world* (pp. 463–570). Leiden, Boston: Brill Publisher.
- Einhard-Garrod, H. W., & Mowat, R. B. (1915). *Einhard's life of Charlemagne: The Latin text*. Oxford: The Clarendon Press.
- Firth, R. (1967). *Themes in economic anthropology*. Routledge, London.
- Gáll, E. (2014). The Avar conquest and what followed. Some ideas on the process of 'Avarisation' of Transylvanian Basin (6th–7th centuries). In *Archäologische Beiträge - Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* (7) (pp. 295–323). Cluj-Napoca: Editura Mega Publisher.
- Gáll, E., & Romát, S. (2016). The current state of archaeological research on the Avar period in the Banat: observations on the changes in the Avar settlement territory in this region and on some early medieval cultural-sociological phenomena. In *Zwischen byzanz und der steppe*. Budapest: MTA BTK Régészeti Intézet.
- Gandila, A. (2018). *Cultural encounters on Byzantium's northern frontier, c. AD 500–700: Coins, artifacts and history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gary, F. M. (2008). *Encyclopedia of Archaeology* (Vol. 2). Elsevier.
- Greatrex, G. (Ed.). Phenix, R. R., Horn, C. B., Brock, S., & Witakowski, W. (Çev.). (2011). *The chronicle of pseudo-Zachariah rhetor: Church and war in late Antiquity*. Liverpool University Press.
- Heinrich-Tamaska, O. (2008). Avar-age metalworking technologies in the Carpathian basin (Sixth to eighth century). In F. Curta (Ed.), *The Other Europe in the Middle Ages, Avars, Bulgars, Khazars and Cumans* (pp. 237–261). Leiden: Brill Publisher.
- Herold, H. (2014). Insights into the chronology and economy of the Avar Khaganate and the post-Avar Period: Pottery production and use in the Carpathian Basin from the late 6th to the 10th century AD. *Acta Archaeologica Carpathica*, 49, 207–229.
- Herold, H. (2018). Settlements of the Avar Khaganate. *Antaeus*, 35-36, 187–203.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü* (17. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kardaras, G. (2018). *Byzantium and the Avars, 6th–9th century AD: political, diplomatic and cultural relations*. Brill, Leiden.
- Khazanov, A. M. (2019). Steppe nomads in the Eurasian trade. *Chungara Revista de Antropología Chilena*, 51(1), 85–93.
- Kiss, A. (2003). Archäologische und numismatische Angabenzur Siedlungsgeschichte des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der zweiten Hälfte des 5. und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts. In R. Bunardžić, Ž. Mikić & S. A. Društvo (Eds.), *Spomemica Jovana Kovačevića, Memorial de Jovan Kovačević*. Beograd.
- Kory, R. W. (2002). Arkeolojik Bir Araştırma - Avar Yerleşimleri. *Türkler*, 2, 664–673.

- László, G. (1955). *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Budapest: Akadémiai Kiadó Publisher.
- Lemerle, P. (1979). *Les Plus Anciens recueils des miracles de saint Demetrius et la pénétration des slaves dans les Balkans*. Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique.
- Livius.org. (2020). Retrieved from: <https://www.livius.org/pictures/hungary/aquincum/aquincum-museum-pieces/aquincum-model-of-a-farm-from-the-avar-period> (27.08.2020).
- MacMaster, T. J. (2015). *The transformative impact of the slave trade on the Roman world, 580–720* (PhD dissertation). The University of Edinburgh.
- Madgearu, A. (2001). Salt trade and warfare in early medieval Transylvania. *Ephemeris Napocensis*, XI, 271–283.
- Mango, C. (1990). *Short History*. Washington DC: Dumbarton Oaks Publisher.
- Maurice, O., & Dennis, G. T. (1984). *Maurice's strategikon: Handbook of Byzantine military strategy*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Metmuseum.org. (2020). Erişim adresi: <https://www.metmuseum.org/search-results#!/search?q=Avar> (27.08.2020).
- Noche-Dowdy, L. (2015). *Multi-isotope analysis to reconstruct dietary and migration patterns of an Avar population from Sajópetri, Hungary, AD 568–895* (Unpublished Dissertation). University of South Florida, USA.
- Paul the Deacon, H. G. (1975). *History of the Lombards*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pisidae, G., & Bekker, I. (1836). *Georgii pisidae expeditio Persica, bellum Avaricum, Heraclias, corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonnae: Weber Publisher.
- Pohl, W. (2018). *The Avars: A steppe empire in Europe, 567–822*. New York: Cornell University Press.
- Postan, M. M. (1973). *Mediaeval Trade and Finance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Premuzic, Z., & P. & Papesa, A. R. (2016). A case of Avar period trepanation from Croatia. *Anthropological Review*, 79(4), 471–482.
- Romhányi, B. F. (2018). Salt mining and trade in Hungary before the Mongol invasion. In J. Laszlovszky, B. Nagy, P. Szabó, & A. Vadas (Eds.), *The Economy of Medieval Hungary* (pp. 182–204). Leiden: Brill Publisher.
- Rona-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the early Middle Ages, an introduction to early Hungarian history*. Budapest: Central European University Press.
- Salisbury, R. F. (1973). Economic anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 2, 85–94.
- Schloss Ambrass Innsbruck. (2015). Retrieved from: <https://www.schlossambras-innsbruck.at/it/besuchen/ausstellun/gen/archiv/2015/zu-gast-in-ambras-05> (27.08.2020).
- Schmauder, M. (2015). Huns, Avars, Hungarians - reflections on the interaction between steppe empires in Southeast Europe and the Late Roman to Early Byzantine Empires. In J. Bemmann & M. Schmauder (Eds.), *Complexity of interaction along the Eurasian steppe zone in the first millennium CE* (pp. 671–692). Bonn.
- Schmidt, L. (1985). *Zur Geschichte der Langobarden*. Leipzig: G. Fock Publisher.
- Scholz, B. W., & Rogers-Gardner, B. (1972). *Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Nithard's Histories*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Schwarcz, D., & Varga, Z. (2010). Metalwork in the early Avar period: Granulation, filigree - imitation. *Tyragetia*, IV(XIX), 208–223.
- Stadler, P. (2008). Avar chronology revisited, and the question of ethnicity in the Avar Qaganate. In F. Curta & R. Kovalev (Eds.), *The other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans* (pp. 47–82). Leiden: Brill Publisher.
- Szadeczky-Kardoss, S. (1990). The Avars. In D. Sinor (Ed.), *The Cambridge History of Early Inner Asia* (p. 226). New York: Cambridge University Press.
- Szenthe, G. (2019). The 'late Avar reform' and the 'long eighth century': A tale of the hesitation between structural transformation and the persistent nomadic traditions (7th to 9th century AD). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70(1), 215–250.
- Szentpéteri, J. (Ed.). (2002). *Archäologische denkmäler der awarenzeit in mitteleuropa: In memoriam Professoris Stephani Bóna (1930–2001), Varia Archaeologica Hungarica (13)*. Budapest: Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

- Theodorus, S., Makk, F. & Sternbach, L. (1975). *Traduction et Commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626*. Szeged.
- Török, B., Kovács, Á., Barkóczy, P., & Kristály, F. (2012). Complex archaeometrical examination of iron tools and slag from a Celtic settlement in the Carpathian basin. *Proceedings of the 39th International Symposium for Archaeometry, Leuven*, 125–134.
- Vida, T. (2008). Conflict and coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). F. Curta (Ed.), *The Other Europe in the Middle Ages Avars, Bulgars, Khazars and Cumans* (pp. 13–46). Leiden: Brill Publisher.
- Vidal-Ronchas, R., Šikanjić, P. R., Premužić, Z., Papeša, A. R., & Lightfoot, E. (2019). Diet, sex, and social status in the Late Avar period: stable isotope investigations at Nuštar cemetery, Croatia. *Archaeol Anthropol Sciences*, 11(5), 1727–1737.
- Wallace-Hadrill, J. M. (1960). *The fourth book of the chronicle of Fredegar with its continuations*. London: Nelson Publisher.
- Whitby, M., & Whitby, M. (1989). *Chronicon paschale 284–628 A.D.* Liverpool: Liverpool University Press.
- Young, B. K. (1978). Funeral archaeology and Avar culture: Old excavations yield serial data. *Journal of Field Archaeology*, 5(4), 471–477.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Ethics Statement : The author declares that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.
